

usque ad canos tu portabis¹: quoniam firmitas nostra quando tu es, tunc est firmitas: cum autem nostra est, infirmitas est. Vivit apud te semper bonum nostrum; et quia inde aversi sumus, perversi sumus. Revertamur jam, Domine, ut non evertamur; quia vivit apud te sine ullo defectu bonum nostrum quod tu ipse es; et non timemus ne non sit quo redeamus, quia nos inde ruimus: nobis autem absentibus, non ruit domus nostra, æternitas tua.

¹ Isai. XLVI, 4.

LIBER V.

ANNUM ÆTATIS SUE EXHIBET VIGESIMUM NONUM, QUO SCILICET COMPERTA FAUSTI MANICHEI IMPERITIA PROPOSITUM IN ILLA SECTA PROFICIENDI ABIECT; QUO ETIAM ROMA, UBI TUNC RHETORICAM PROFITEBATUR, MISSUS MEDIOLANUM UT EAMDEM ARTEM DOCERET, COEPIT AUDITO AMBROSIO RESPISCERE, ET DE MANICHEISMO ABDICANDO NECNON DE REPETENDO CATECHUMENATU DECERNERE.

CAPUT I.

Excitat mentem ad Deum laudandum.

I. ACCIPE sacrificium confessionum mearum de manu linguæ meæ, quam formasti et excitasti, ut confiteatur nomini tuo; et sana omnia ossa mea, et dicant: Domine, quis similis tibi¹? Neque enim docet te quid in se agatur qui tibi confitetur; quia oculum tuum non excludit cor clausum; nec manum tuam repellit duritia hominum; sed solvis eam cum voles, aut miserans aut vindicans; et non est qui se abscondat a calore tuo. Sed te laudet anima mea ut amet te; et confiteatur tibi miserationes tuas ut laudet te. Non cessat nec tacet laudes tuas universa creatura tua; nec spiritus omnis hominis per os conversum ad te; nec animalia nec corporalia per os considerantium ea;

¹ Psal. xxiv, 10.

ut exurgat in te a lassitudine anima nostra, innitens eis quæ fecisti, et transiens ad te qui fecisti hæc mirabiliter; et ibi refectio et vera fortitudo.

~~~~~

CAPUT II.

Dei præsentiam iniquos non effugere. Itaque ad eum debere converti.

II. **EANT** et fugiant a te inquieti et iniqui: et tu vides eos, et distinguis umbras; et ecce pulchra sunt cum eis omnia, et ipsi turpes sunt. Et quid nocuerunt tibi; aut in quo imperium tuum dehonestaverunt, a cœlis usque in novissima justum et integrum? Quo enim fugerunt, cum fugerent a facie tua? aut ubi tu non invenis eos? Sed fugerunt ut non viderent te videntem se, atque excæcati in te offenderent; quia non deseris aliquid eorum quæ fecisti: in te offenderent injusti, et juste vexarentur, subtrahentes se lenitati tuæ, et offendentes in rectitudinem tuam, et cadentes in asperitatem suam. Videlicet nesciunt quod ubique sis, quem nullus circumscribit locus, et solus es præsens, etiam iis qui longe fiunt a te. Convertantur ergo et quærant te, quia non sicut ipsi deseruerunt creatorem suum, ita et tu deseruisti creaturam tuam. Ipsi convertantur et quærant te; et ecce ibi es in corde eorum, in corde confitentium tibi, et projicientium se in te, et plorantium in sinu tuo post vias suas difficiles; et tu facilis tergens lacrymas eorum; et magis plorant et gaudent in fletibus: quoniam tu, Domine, non aliquis homo caro et sanguis, sed tu, Domine, qui fecisti, reficis

et consolaris eos. Et ubi ego eram quando te quærebam? Et tu eras ante me, ego autem et a me discesseram; nec me inveniebam, quanto minus te.

~~~~~

CAPUT III.

De Fausto Manichæo et de Philosophorum cæcitate qui per creaturas Creatorem non cognoverunt.

III. **PROLOQUAR** in conspectu Dei mei annum illum undetrigesimum ætatis meæ. Jam venerat Carthaginem quidam Manichæorum episcopus, Faustus nomine, magnus laqueus diaboli, et multi implicabantur in eo per illecebram suaviloquentiæ; quam ego tametsi laudabam, discernere tamen a veritate rerum, quarum discendarum avidus eram: nec quali vasculo sermonis, sed quid mihi scientiæ comedendum apponeret nominatus apud eos ille Faustus, intuebar. Fama enim de illo prælocuta mihi erat, quod esset honestarum omnium doctrinarum peritissimus, et apprime disciplinis liberalibus eruditus. Et quoniam multa philosophorum legeram, memoriæque mandata retinebam, ex eis quædam comparabam illis Manichæorum longis fabulis: et mihi probabiliora ista videbantur, quæ dixerunt illi, qui tantum potuerunt valere, ut possent æstimare sæculum, quanquam ejus Dominum minime invenerint¹: quoniam magnus es, Domine, et humilia respicis, excelsa autem a longe cognoscis². Nec propinquas nisi obtritis corde, nec inveniris a superbis, nec si

¹ Sap. xiii, 9. — ² Psal. cxxxvii, 6.

illi curiosa peritia numerent stellas et arenam, et dime-
tiantur sidereas plagas, et vestigent vias astrorum.

IV. Mente enim sua quærunt ista, et ingenio quod tu
dedisti eis: et multa invenerunt et prænuñtiaverunt ante
multos annos defectus luminarium solis et lunæ, quo die,
qua hora, quanta ex parte futuri essent, et non eos fe-
fellit numerus, et ita factum est ut prænuñtiaverunt: et
scripserunt regulas indagatas, et leguntur hodie, atque
ex eis prænuñtiatur quo anno et quo mense anni, et quo
die mensis, et qua hora diei, et quota parte luminis sui
defectura sit luna vel sol, et ita fiet ut prænuñtiatur. Et
mirantur hæc homines et stupent qui nesciunt ea, et exul-
tant atque extolluntur qui sciunt; et per impiam super-
biam recedentes et deficientes a lumine tuo, tanto ante
solis defectum futurum prævident, et in præsentia suum
non vident. Non enim religiose quærunt unde habeant
ingenium quo ista quærunt. Et inveniunt quia tu fecisti
eos, non ipsi dant tibi se ut serves quod fecisti; et quales
se ipsi fecerant, occidunt se tibi, et trucidant exaltationes
suas sicut volatilia; et curiositates suas sicut pisces maris,
quibus perambulant secretas semitas abyssi, et luxurias
suas sicut pecora campi, ut tu, Deus ignis edax, consumas
mortuas curas eorum, recreans eos immortaliter.

V. Sed non noverunt viam, Verbum tuum, per quod
fecisti ea quæ numerant, et ipsos qui numerant, et sensum
quo cernunt quæ numerant, et mentem de qua numerant;
« Et sapientiæ tuæ non est numerus¹. » Ipse autem Uni-
genitus factus est nobis sapientia, et justitia, et sancti-
ficatio²; et numeratus est inter nos, et solvit tributum
Cæsari³. Non noverunt hanc viam, qua descendant ad
illum a se, et per eum ascendant ad eum. Non noverunt
hanc viam, et putant se excelsos esse cum sideribus et lu-

¹ Psal. cxlvi, 5. — ² I Cor. i, 30. — ³ Matth. xxii, 21.

cidos; et ecce ruerunt in terram, et obscuratum est insi-
piens cor eorum. Et multa vera de creatura dicunt, et
Veritatem creaturæ artificem non pie quærunt, et ideo
non inveniunt: aut si inveniunt, cognoscentes Deum non
sicut Deum honorant, aut gratias agunt; sed evanescent
in cogitationibus suis, et dicunt se esse sapientes, sibi
tribuendo quæ tua sunt; ac per hoc student perversissima
cæcitate etiam tibi tribuere quæ sua sunt, mendacia sci-
licet in te conferentes qui Veritas es, et immutantes glo-
riam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis
hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentum;
et convertunt veritatem tuam in mendacium; et colunt et
serviunt creaturæ potius quam Creatori¹.

VI. Multa tamen ab eis ex ipsa creatura vera dicta re-
tinebam; et occurrebat mihi ratio per numeros et ordi-
nem temporum, et visibiles attestations siderum, et con-
ferebam cum dictis Manichæi, quæ de his rebus multa
scripsit copiosissime delirans; et non mihi occurrebat ratio
nec solstitiorum et æquinoctiorum, nec defectuum lumi-
narium, nec quidquid tale in libris sæcularis sapientiæ
didiceram. Ibi autem credere jubebatur, et ad illas rationes
numeris et oculis meis exploratas non occurrebat; et longe
diversum erat.

¹ Rom. i, 21-25.

IX. Cum enim audio Christianum aliquem fratrem,
illam aut illum, ista nescientem, et aliud pro alio sentien-

CAPUT IV.

Sola Dei cognitio beat.

VII. NUMQUID, Domine Deus veritatis, quisquis novit ista, jam placet tibi? Infelix enim homo qui scit illa omnia, te autem nescit: Beatus autem qui te scit, etiam si illa nesciat. Qui vero et te et illa novit, non propter illa beatior, sed propter te solum beatus est, si cognoscens te sicut Deum glorificet, et gratias agat, et non evanescat in cogitationibus suis. Sicut enim melior est qui novit possidere arborem, et de usu ejus tibi gratias agit, quamvis nesciat vel quot cubitis alta sit, vel quanta latitudine diffusa; quam ille qui eam metitur, et omnes ramos ejus numerat, et neque possidet eam, neque creatorem ejus novit aut diligit. Sic fidelis homo, cujus totus mundus divitiarum est¹, et quasi nihil habens, omnia possidet, inhærendo tibi cui serviunt omnia; quamvis nec saltem septentrionum gyros noverit, dubitare stultum est quin utique melior sit quam mensor cœli, et numerator siderum, et pensor elementorum, et negligens tui, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuisti².

¹ Prov. xvii, 6, juxta LXX. — ² Sap. xi, 21.

CAPUT V.

Manichæi de astris imperitia indignum eum fide in cæteris faciebat.

VIII. SED tamen quis quærebat Manichæum nescio quem etiam ista scribere, sine quorum peritia pietas disci poterat? Dixisti enim homini: « Ecce pietas est sapientia¹; » quam ille ignorare posset, etiamsi ista perfecte nosset: ista vero quia non noverat, impudentissime audens docere, prorsus illam nosse non posset. Vanitas est enim mundana ista etiam nota profiteri, pietas autem tibi confiteri. Unde ille devius ad hoc, ista multum locutus est, ut convictus ab eis qui ista vere didicissent, quis esset ejus sensus in cæteris quæ abditiora sunt, manifeste cognosceretur. Non enim parvi existimari se voluit, sed Spiritum sanctum consolatorem et ditatorem fidelium tuorum, auctoritate plenaria personaliter in se esse persuadere conatus est. Itaque cum de cœlo ac stellis, et de solis ac lunæ motibus falsa dixisse deprehenderetur, quamvis ad doctrinam religionis ista non pertineant; tamen ausus ejus sacrilegos fuisse satis emereret, cum ea non solum ignorata, sed etiam falsa, tam vesana superbix vanitate diceret, ut ea tanquam divinæ personæ tribuere sibi niteretur.

IX. Cum enim audio Christianum aliquem fratrem, illum aut illum, ista nescientem, et aliud pro alio sentien-

¹ Job. xxviii, 28, juxta LXX.

tem, patienter intueor opinantem hominem; nec illi obesse video, cum de te, Domine creator omnium, non credat indigna, si forte situs et habitus creaturæ corporalis ignoret. Obest autem si hoc ad ipsam doctrinæ pietatis formam pertinere arbitretur, et pertinacius affirmare audeat quod ignorat. Sed etiam talis infirmitas in fidei cunabulis a charitate matre sustinetur, donec assurgat novus homo in virum perfectum, et circumferri non possit omnivento doctrinæ¹. In illo autem qui doctor, qui auctor, qui dux et princeps eorum quibus illa suaderet, ita fieri ausus est, ut qui eum sequerentur, non quemlibet hominem, sed Spiritum tuum sanctum se sequi arbitrarentur: quis tantam dementiam, sicubi falsa dixisse convinceretur, non detestandam longeque abjiciendam esse judicaret? Sed tamen nondum liquido compereram utrum etiam secundum ejus verba vicissitudines longiorum et breviorum dierum atque noctium, et ipsius noctis et diei, et deliquia luminum, et si quid ejusmodi in aliis libris legeram, posset exponi; ut si forte posset, incertum quidem mihi fieret utrum ita se res haberet, an non ita: sed ad fidem meam illius auctoritatem propter creditam sanctitatem præponerem.

¹ Ephes. iv, 13, 14.

CAPUT VI.

Faustus eloquens, sed liberalium disciplinarum expers.

X. Et per annos ferme ipsos novem, quibus eos animo vagabundus audiui, nimis extento desiderio venturum expectabam istum Faustum. Cæteri enim eorum, in quos forte incurrissem, qui talium rerum quæstionibus a me objectis deficiebant, illum mihi promittebant, cujus adventu collatoque colloquio facillime mihi hæc, et si qua forte majora quærerem, enodatissime expedirentur. Ergo ubi venit, expertus sum hominem gratum et jucundum verbis, et ea ipsa quæ illi solent dicere, multo suavius garrientem. Sed quid ad meam sitim pretiosorum poculorum decentissimus ministrator? Jam rebus talibus satiatae erant aures meæ; nec ideo mihi meliora videbantur, quia melius dicebantur; nec ideo vera quia diserta; nec ideo sapiens anima, quia vultus congruus et decorum eloquium. Illi autem qui eum mihi promittebant, non boni rerum existimatores erant: et ideo illis videbatur prudens et sapiens, quia delectabat eos loquens. Sensi autem aliud genus hominum etiam veritatem habere suspectam, et ei nolle requiescere si compto atque uberi sermone promeretur. Me autem jam docueras, Deus meus, miris et occultis modis; et propterea credo quod tu me docueris, quoniam verum est, nec quisquam præter te alius est doctor veri, ubicumque et undecumque claruerit. Jam ergo abs te didiceram, nec eo debere videri aliquid verum dici, quia eloquenter di-

citur; nec eo falsum, quia incomposite sonant signa laborum. Rursus nec ideo verum, quia impolite enuntiat; nec ideo falsum, quia splendidus sermo est: sed perinde esse sapientiam et stultitiam, sicut sunt cibi utiles et inutiles; verbis autem ornatis et inornatis, sicut vasis urbanis et rusticanis, utrosque cibos posse ministrari.

XI. Igitur aviditas mea, qua illum tanto tempore expectaveram hominem, delectabatur quidem motu affectuque disputantis, et verbis congruentibus, atque ad vestiendas sententias facile occurrentibus. Delectabar autem, et cum multis, vel etiam præ multis laudabam ac efferebam; sed moleste habebam, quod in cœtu audientium non sinerer illi ingerere, et partiri cum eo curas quæstionum mearum, conferendo familiariter, et accipiendo ac reddendo sermonem. Quod ubi potui, et aures ejus cum familiaribus meis eoque tempore occupare cœpi, quo non dedeceret alternis disserere, et protuli quædam quæ me movebant; expertus sum prius hominem expertem liberalium disciplinarum nisi grammaticæ, atque ejus ipsius usitato modo. Et quia legerat aliquas Tullianas orationes, et paucissimos Senecæ libros, et nonnulla poëtarum, et suæ sectæ si qua volumina latine atque in composite conscripta erant. Et quia aderat quotidiana sermocinandi exercitatio, inde suppetebat eloquium, quod fiebat acceptius magisque seductorium moderamine ingenii, et quodam lepore naturali. Ita-ne est ut recolo, Domine Deus meus, arbiter conscientiæ meæ? Coram te cor meum et recordatio mea, qui me tunc agebas abdito secreto providentiæ tuæ, et inhonestos errores meos jam convertebas ante faciem meam, ut viderem et odissem.

CAPUT VII.

Alienatur a secta Manichæorum.

XII. NAM posteaquam ille mihi imperitus earum artium, quibus eum excellere putaveram, satis apparuit, desperare cœpi posse eum mihi illa quæ me movebant aperire atque dissolvere, quorum quidem ignarus posset veritatem tenere pietatis, sed si Manichæus non esset. Libri quippe eorum pleni sunt longissimis fabulis, de cœlo et sideribus et sole et luna: quæ mihi eum, quod utique cupiebam, collatis numerorum rationibus, quas alibi ego legeram, utrum potius ita essent ut Manichæi libris continebantur, an certe vel par etiam inde ratio redderetur, subtiliter explicare posse jam non arbitrabar. Quæ tamen ubi consideranda et discutienda protuli, modeste sane ille nec ausus est subire ipsam sarcinam. Noverat enim se ista non nosse, nec eum puduit confiteri. Non erat de talibus quales multos loquaces passus eram, conantes ea me docere, et dicentes nihil. Iste vero cor habebat, et si non rectum ad te, nec tamen nimis incautum ad se ipsum. Non usquequaque imperitus erat imperitiæ suæ, et noluit se temere disputando in ea coarctari, unde nec exitus ei ullus, nec facilis esset reditus: etiam hinc mihi amplius placuit. Pulchrior est enim temperantia confitentis animi, quam illa quæ nosse cupiebam: et eum in omnibus difficilioribus et subtilioribus quæstionibus talem inveniebam.

XIII. Refracto itaque studio quod intenderam in Manichæi litteras, magisque deperans de cæteris eorum doctoribus, quando in multis quæ me movebant, ita ille nominatus apparuit; cœpi cum eo pro studio ejus agere vitam, quo ipse flagrabat in eas litteras, quas tunc jam rhetor Carthagini adolescentes docebam, et legere cum eo, sive quæ ille audita desideraret, sive quæ ipse tali ingenio apta existimarem. Cæterum conatus omnis meus, quo proficere in illa secta statueram, illo homine cognito prorsus intercidit: non ut ab eis omnino separarer, sed quasi melius quidquam non inveniens, eo quo jam quoquo modo irrueram, contentus interim esse decreveram, nisi aliquid forte quod magis eligendum esset eluceret. Ita ille Faustus, qui multis laqueus mortis exitit, meum quo captus eram relaxare jam cœperat, nec volens nec sciens. Manus enim tuæ, Deus meus, in abdito providentiæ tuæ, non deserebant animam meam; et de sanguine cordis matris meæ per lacrymas ejus diebus ac noctibus pro me sacrificabatur tibi; et egisti mecum miris modis. Tu illud egisti, Deus meus. Nam a Domino gressus hominis diriguntur; et viam ejus volet¹. Aut quæ procuratio salutis, præter manum tuam reficientem quæ fecisti?

¹ Psal. xxxvi, 23.

CAPUT VIII.

Proficiscitur Romam contra matris voluntatem.

XIV. EGISTI ergo mecum ut mihi persuaderetur Romam pergere, et potius ibi docere quod docebam Carthagine. Et hoc unde mihi persuasum est non præteribo confiteri tibi: quoniam et in his altissimi tui recessus, et præsentissima in nos misericordia tua cogitanda et prædicanda est. Non ideo Romam pergere volui, quod majores quæstus, majorque mihi dignitas ab amicis qui hoc suadebant, promittebatur, quanquam et ista ducebant animum tunc meum: sed illa erat causa maxima et pene sola, quod audiebam quietius ibi studere adolescentes, et ordinatiore disciplinæ coërcitione sedari, ne in ejus scholam quo magistro non utuntur, passim et proterve irruant; nec eos admitti omnino, nisi ille permiserit. Contra apud Carthaginem foeda est et intemperans licentia scholasticorum. Irrumpunt impudenter, et prope furiosa fronte perturbant ordinem, quem quisque discipulis ad proficiendum instituerit. Multa injuriosa faciunt mira hebetudine, et puniendi legibus, nisi consuetudo patrona sit; hoc miseriores eos ostendens, quo jam quasi liceat, faciunt quod per tuam æternam legem nunquam licebit; et impune se facere arbitrantur, cum ipsa faciendi cæcitate puniantur, et incomparabiliter patiantur pejora, quam faciunt. Ergo quos mores, cum studerem, meos esse nolui; eos, cum docerem, cogebam perpeti alienos: et ideo placebat ire ubi talia non fieri, omnes qui noverant, indicabant. Verum au-